

Др ДРАГАНА РАДОЈИЧИЋ

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА СТАНОВНИШТВА И ЕТНИЧКЕ ИСТОРИЈЕ У ДЈЕЛИМА ЈОВАНА ВУКМАНОВИЋА

Проучавајући настанак као и етапни развој одређене заједнице, у етничком и етнолошком погледу, етногенеза посебну пажњу посвећује и неким специфичностима: раслојавању, интеграцији, асимилацији и стварању нових етничких заједница. За њена проучавања потребна су комплексна истраживања, при чему се води рачуна о свим врстама извора, мада они никада нијесу подједнаке научне вриједности.

Етногенеза тече током цијеле људске историје, као "динамички процес" у коме долази до учвршћивања елемената који припаднике повезују у етничке цјелине, културне и друштвене категорије.¹

Већ је Јован Цвијић у својим радовима доказивао повезаност одређене заједнице у историјску, културну и просторну цјелину.²

Средином овога вијека осамостаљују се посебне науке из оквира антропогеографије, а израда класичних регионалних монографија све је мање.

Узроковано новим кретањима у друштву, те појавом тражења нових научно-теоријских приступа, као и метода и техника приликом истраживања, све се више окрећемо мултидисциплинарном приступу истраживања, код сложених проблема етногенезе и етничке историје, а у вези са овим феномен становништва се намеће као неопходан због своје актуелности.

¹ П. Влаховић, *О етносу, етногенези, етничкој историји код југословенских народа*, Етнолошки преглед, св. 17, Београд 1982.

² Ј. Цвијић, *Балканско пољоустрво и јужнословенске земље*, књ. I, Београд 1922.

Значајно и свеобухватно дјело Јована Вукмановића за етнологију Црне Горе, не треба да буде само сјећање на једног значајног прерадоца, већ подстрек за нове анализе постојећег етнолошког материјала, као и за рад на необрађеном из ове области, на простору Црне Горе.

У овом раду акценат је дат на скенирање оних мјеста у Вукмановићевим радовима која се односе на становништво. Свјесни значаја рада на обради становништва, не дајемо теоријско-методолошку анализу ове проблематике, а и због комплексности такве анализе приближгли смо приказу проучавања становништва у његовим дјелима.

Познато је да је у свом разноврсном и богатом научно-истраживачком раду Јован Вукмановић посебну пажњу, поред осталог, посвећивао и етничкој историји и становништву појединих регионалних цјелина. Посредством теренских истраживања, а користећи се и археолошким артефактима и историјском грађом, те релевантном литературом, велику пажњу је посвећивао становништву нарочито у монографијама: *Црмница*, *Пашићровићи* и *Конавли*, овдје је ријеч о посебним обимним поглављима посвећеним проучавању становништва. Значајан допринос проучавању наше етничке историје Ј. Вукмановић даје и у радовима: *Етнички процеси и састав данашњег сјановништва у Сјаром Бару*, *Етнички процеси и данашњи састав сјановништва у Улцињу*, *Осјааци и њихови словенско-сјановништва у сјеверној Албанији* и рад *Етничко сродство Црногораца и Шумадинаца*.³

Уочљиво је да је Ј. Вукмановић сматрао да је потребно прикупити што више разноврсне грађе када је у питању истраживање структуре становништва појединих области и етничких заједница, како руралних (Мркојевићи, Конавли, Црмница, Паштровићи), тако и урбаних (Бар и Улцињ).

До података за већину својих истраживања о становнишву долазио је на терену; међутим није му била страна ни топономастика којом се такође служио, када је проучавао поријекло и етничку структуру одређене области. У својим радовима, нарочито у монографијама: *Пашићровићи*, *Црмница* и *Конавли*, трудио се да тему о становништву постави у оквиру постојећих односа, антропогеографске средине и етничке прошлости, пратећи промјене у насељавању и мијењању етничке слике од првих становника до данас. Увијек се ослањао на историјске и топономастичке изворе поред рада на терену. Приликом описивања актуелне структуре становника користио се статистичким подацима.⁴

³ Радове: *Осјааци и њихови словенско-сјановништва у сјеверној Албанији* и *Етничко сродство Црногораца и Шумадинаца* (1984 г.), овом приликом нисмо разматрали.

⁴ Ове три монографије (*Црмница*, *Конавли* и *Пашићровићи*) изашле су у издању САНУ и ЦАНУ, и то 1950. г., 1980. г. и 1960. г.

Износећи податке о структури становништва код Ј. Вукмановића осјећа се јак утицај антропогеографске школе, као уосталом и у његовом цјелокупном дјелу. Неоспорно је да подаци дати са терена су од непроцјењивог значаја јер су трајно свједочанство стручног сакупљача о времену и простору и огромно богатство за будућа истраживања једне значајне проблематике, као што је етничка историја Црне Горе.

Да бисмо што боље могли сагледати проучавања становништва од стране Ј. Вукмановића, прегледно ћемо се зауставити на два његова рада, као и на оним подацима које је као одвојене цјелине обрадио у трима монографијама.⁵

У монографији *Конавле*, говорећи о темељима старог становништва, које се како Вукмановић каже овдје мијешало и смјењивало, чинили су балкански старосједиоци, а на основу археолошких артефаката очљиво је присуство Илира и Грка, које замјењују Римљани, наметнувши старосједиоцима свој привредни и друштвени систем. Аутор на основу мјесних назива закључује да су Римљани у каснијем периоду пословењени. Значајнија насељавања Конавала одиграла су се у XI и XIV вијеку, нарочито су бројне биле миграције из Зете. Овим миграцијама су досељене бројне породице⁶. На простору Конавала насељавали су се и становници сусједних крајева: Луштице (1421. г. и 1452. г.), као и из Требиња, Вршиња и Драчевице.

Шпанци су приликом освајања Херцег-Новог 1538. г. похарали Конавле, а своје рањене и болесне војнике пребацили у Виталину, гдје су их и оставили.

Било је и измјена у презименима приликом разних сеоба и нових усељавања, а нарочито код преласка из православне у католичку вјеру. Многе породице су прикривале да су старином из Црне Горе, нерадо говорећи о свом досељавању, као и о домазетима. Главна матична подручја из којих се становништво населило у Конавлима су била: Херцеговина, Црна Гора са Боком Которском, Далмација са Дубровником и Босном. Мање насељеника долазило је из Албаније, Италије, Србије, Словеније и Хрватске. "У старијем насељавању најјача миграциона струја је долазила из Црне Горе, а млађем из Далмације." Насељавање је било бројније у приморским насељима у односу на она у

⁵ Осим у набојаним радовима у трима монографијама, психичким особинама становништва Ј. Вукмановић се бави у раду *Психичке особине Црмничана*, Цетиње, Записи, VI/1932, књ. II, св. 1. О становништву пише у радовима: *Међу барским Циџанима*, Записи, VI/1932, књ. XI, св. 4, и у *Процеси исламизирања и етничке диференцијације Мркојевића*, Споменица Барске гимназије 1921-1971, Бар 1971.

⁶ Ј. Вукмановић, *Конавли*, Београд 1950. г., на страни 56 набраја породице Божовића, Радовића, Борозана, Драгића, Драшковића, Вукића, Савулачића, Мартиновића, Црнчевића, Ђуришића и друге које су са простора од Његуша до Колашина мигрирале и населиле се у Конавлима.

залеђу. Поред готово идентичних миграционих узрока у свим областима које је Вукмановић обрађивао: економска ситуација и историјске околности, крвна освета, наводе се и они као што су избјегавање службења војне обавезе, а и домазетство.

Унутрашње миграције најчешће су биле ради женидбених веза. Ближа исељавања су била на простору Херцеговине и Боке Которске, а она даља у Сједињене Америчке Државе и Аустралију.

Ова монографија била би богатија подацима да је Ј. Вукмановић могао да користи рукопис "Конавле", антропогеографску студију Саве Накићеновића, сакупљан и обрађиван прије и након Првог свјетског рата, а изгубљен у Српској академији наука и уметности.⁷

У монографији *Пашићровићи* као прве становнике наводи Илире, затим Римљане, Влахе и Арбанасе. О Илирима су подаци оскудни, док се о Римљанима памћење задржало кроз народно предање. Топоними који се налазе у планинском дијелу су влашког и арбанашког поријекла каже Вукмановић, а топономастичка имена дају довољно података да је у Паштровићима био континуитет између балканских старосједјелаца и досељених Словена. Словени су у Паштровићима прво населили жупна мјеста, а литература и архивска грађа из XIV и XV вијека помиње многа паштровска лична и братственичка имена српског поријекла. У овом периоду Паштровићи су били, како каже Вукмановић изузетно српска етничка група, док су страни елементи већ били асимиловани. Исељавања из Паштровића никада није било у већим размјерама. Селили су се појединци или по нека породица ради освете или из економских разлога. У средњем вијеку ишли су у Котор, некада и до Ријеке, Сплита, Раба и Корчуле, а за вријеме млетачке управе, тргујући по Јадрану заустављали су се и остајали да живе у Венецији. Током XIX вијека исељавали су се у Америку, Аустралију и Јужну Африку, а од наших дестинација ишли су у Бачку.⁸

Антропогеографска студија *Црмница* такође у посебном поглављу обрађује становништво овога простора. Најстарији етнички слој чинили су Илири. Илирска духовна култура уочава се у фолклору, вјеровањима у змију коју не ваља убити у кући. Података има и о римским становницима Црмнице. Мјестимично се на простору Црмнице срећу и мјеста са арбанашким називима. "Арбанашка и влашка имена која се односе на пашњаке и воде сретају се чешће у планини. Док у средње етапно насељавање традиција убраја старе Зећане које су овдје затекли преци данашњих братстава". Вукмановић каже: "Према свим наведеним подацима види се да је Црмница, у XIII, XIV вијеку, у доба Немањића и касније, била већ потпуно српски крај мада се понегдје сретају у не-

⁷ Ј. Вукмановић, *Конавли*, Београд, 1950.

⁸ Ј. Вукмановић, *Пашићровићи*, Цетиње, 1960.г., 57-75.

српска имена што свједочи о присуству туђих арнаутских елемената." Крајем XVI вијека процес пословењивања је завршен и добијено је хомогено словенско становништво. Црмничка племена нису старија од XVI вијека. Основали су их досељени преци данашњих разгранатих братстава, на подручјима старих села и скоро сва носе исто име (Бољевићи, Глухи До, Брчели, Лимљани, Дупило и Сотонићи). Једино је Подгор назван по свом географском положају. Процес формирања црмничких племена завршен је крајем XVII вијека. На примјер у племену Подгор двије су групе сродних братстава. "Прву чине Страхине, Јоветићи и Хајдуковићи, а другу Вујачићи, Стјепчевићи и Јањевићи". И даље Ј. Вукмановић ниже овакве и сличне податке, истичући да је племе имало и вјерски карактер, те неки и до данас имају заједничку славу или прислужбу. У борби за опстанак свако племе представљало је неку историјску цјелину.

Када је исељавање у питању, појединачних исељавања из Црмнице увијек је било, а могуће их је пратити од средине XV вијека. Најчешће се исељавање одвијало према Приморју. Исељавања је било и у сусједну Зету, а у новијем периоду запажена је колонизација у Војводини (Ловћенац, Кула, Рат) и другим мјестима.⁹

За Бар и његову околину у раду *Етнички процеси и сасџав данашњеџ сџановнишџива Бара* Ј. Вукмановић каже да су кроз читаву прошлост вршени етнографски преливи и процеси мијешања између етничких група, али да асимилација ни до данас није извршена. По сазнањима аутора, старосни слојеви становништва су се кретали од илирског, па старогрчког, па римског, словеско-српског, турског, арбанашког, а српског данас само мјестимично. Етничка укрштања су била веома жива кроз цијели средњи вијек. Црногорци су 1878. г. освојили Бар и у њему затекли свега неколико српских кућа, а 50 муслиманских. По вјероисповијести Барани су православци, муслимани и католици. Код муслимана који су дошли из разних крајева један род је турског поријекла, два су из Драча, а сви остали су досељени као православци из Крајине, Приморја и Црне Горе. Ј. Вукмановић каже да међу барским муслиманима посебну групу чине такозвани Ковачи "људи из махале", досељеници из Албаније, Мркојевића и Црне Горе, побјегли од крвне освете и овдје се исламизирали прихватајући исламске обичаје и културу. И православни и католици, закључује Вукмановић, су се у Бар доселили у већем броју из приморских и унутрашњих црногорских крајева.¹⁰

⁹ Ј. Вукмановић, *Црмница*, Титоград, 1980.

¹⁰ Ј. Вукмановић, *Етнички процеси и сасџав данашњеџ сџановнишџива у Сџаром Бару*, Споменица Барске гимназије, Бар, 1971.

За Улцињску област Ј. Вукмановић каже да је најмјешовитија на нашем приморју, па наводи Грке, Илире, Римљане, Византинце, Романе, Словене, Арбанасе, Млечане, Турке, Цигане, Арапе и Црногорце. Након Илира, Грка и Римљана, овај град је четири вијека био под влашћу Немањића, а након смрти посљедњег Балшића 1421. г. Млечани су Улцињ имали 150 година у својим рукама. Велика миграција алжирских гусара одиграла се након заузимања Улциња од Турака. За вријеме турске владавине, која је овдје трајала 300 година, догодиле су се крупне етничке промјене. Турци су помагали Арбанасе и они су се стално насељавали у Улцињски крај. Да би имали веће повластице, Арбанаси прелазе на ислам, преузимајући и културу (ношњу, обичаје). Након освајања Улциња од стране Црногораца 1878. г. овдје су се населиле многе породице из Црне Горе и Приморја. Вукмановић наводи да данас главну масу улцињског становништва чине двије веће струје, старија арбанашка и млађа српска односно црногорска. Етнички развој овога краја поред познатих услова имао је и природних, док су процеси асимилације текли убрзано за вријеме круте турске владавине и уколико је била мања група досељеника.¹¹

Када покушавамо да реконструирамо етничку историју и етногенезу појединих цјелина и регија утврђивање и праћење етничког континуитета има велик значај. Простором и временом омеђено трајање једне етничке групе или шире, више њих, на једном простору (у овом случају посматрани су Паштровићи, Црмница, Бар, Улцињ и Конавли) потврђује се анализом различитих врсте извора, тако се оваквој проблематици прилази интердисциплинарно служећи се археолошким артефактима, остеолошким материјалом, лингвистичким показатељима, писаним историјским изворима и етнографском грађом, којом треба да се утврде они елементи из културе припадника једне етничке групе, који су се у континуитету одржали до данас, као и они који су процесима акултурације доживљавали своје нове облике.

У овом краћем осврту на истраживање становништва у дјелима Ј. Вукмановића уочљиво је руковођење релевантним чињеницама у простору и времену.

Сложене етничке процесе наведених области одликује предиона изолованост, историјска условљеност, те новонастале етно-антрополошке карактеристике становништва. Становништво које се досељавало у новим миграционим таласима током адаптивних процеса, у често измијењеним друштвеним и политичким околностима, стварало је своје специфичне социјалне и друштвене односе, а посебно мјесо Ј. Вукмановић посвећује проблематици преласка у другу вјеру. Истичући у

¹¹ Ј. Вукмановић, *Етнички процеси и састав данашњег становништва у Улцињу*, Етнолошки преглед, Цетиње, 1972.

тим случајевима принуду. Најјучљивије је код православног живља, које је било приморано да пређе на ислам или католичанство, а видно је у свим истраживаним срединама, од Конавала до Улциња.

Свака област посједује своја специфична обиљежја у оквиру владајућег система културе историјски посматрамо те тако и постоје обласне и предоне разлике, а етничка историја има могућности да их свеобухватно истражи.

Dragana Radojicic, D.Sc.

THE WORK OF JOVAN VUKMANOVIC:
THE IMPORTANCE OF RESEARCHES IN ETHNOLOGY AND
ETHNIC HISTORY

Summary

For the ethnology of Montenegro, the works of Jovan Vukmanovic represent a valuable contribution. The domains of ethnology, folklore, museology are dealt with the highest seriousness in the studies of this eminent and praiseworthy scientist.

In this paper we shall present a succinct introduction to only one of the segments of his scientific and research studies, and it is - population, the theme that constantly recurs in his three monographs on Crmnica, Paštrovići and Konavli, and in volumes exploring the population of the Old Town of Bar and Ulcinj.

As far as the researches in the domain of a structure of population in different regions and ethnic communities are concerned, Jovan Vukmanovic's method or work was to create a larger collection of a varied materials to serve as a base for conducting serious studies. Field researches, archaeological artefacts, historical material, as well as a relevant literature were used as resources for his studies.

When exploring the structure of population, there can be felt a rather strong influence of the school of anthropography in the methodology of work of Jovan Vukmanovic. Scientific facts collected by such an eminent scientist which reveals the structure of population and ethnic history of Montenegro, shall by no means remain an extremely valuable material for future explorations.

Set forth in this paper is just an overview of this segment of his ethnological studies, without pretensions to make any detailed theoretical or methodological analyses.

The basic features of very complex ethnic processes, the consequences of which were strongly felt in the regions of Pastrovici, Crmnica, Konavli, Bar and Ulcinj, could be defined as: regional isolation, historical preconditions,

and newly created situations as a result of migrations. Under the circumstances of new adaptive processes, frequent changes in social and political life and particularly of forced conversions from one confession to another, hence the need of population arises to create its specific social relations and ties.

When it was decided to make a short overview of Vukmanovic's studies in the domain of ethnology, the use of relevant facts in the given period of time and space is given special emphasis.